

Alynky Aziýada türkmen döwleti: Eýýubylar

Category: Kitapcy, Sözler, Taryhy makalalar

написано kitapcy | 23 января, 2025

Alynky Aziýada türkmen döwleti: Eýýubylar ÖNASYA'DA BİR TÜRKMEN DEVLETİ: EYYÛBÎLER (1175-1250)

Türk tarihinin en önemli hadiselerinden biri, belki de birincisi Türklerin İslâm dinini kabul etmeleri ile, bozkır kültür dairesinden yerleşik İslâm medeniyet dairesine girmeleridir. Türk tarihinin bir sınıflandırılması yapıldığında tarihimizin iki ana döneme ayrıldığı görülmektedir. Birinci dönem İslâmiyetten önceki Türk tarihi, ikinci dönem ise İslâmiyetten sonraki ya da Türk-İslâm tarihi

olarak ayrılır. Nasıl önceki dönemin ağırlık merkezi Orta Asya-Türkistan-olmuşsa, İslâmi dönem Türk tarihinin ağırlık merkezi ise geniş manası ile Orta Doğu olmuştur.

Türkler İslâmiyet'i büyük kitleler halinde kabul ettikleri dönemde İslâm âlemi siyasî, sosyal ve dini bir kaos içinde bulunmaktaydı. Bir tarafta İtil Bulgarları, Karahanlılar, Gazneliler, Tolunoğulları ve İhşidîler gibi ilk Türk-İslâm devletleri çok geniş bir coğrafya içerisinde ortaya çıkarken, diğer taraftan başta Abbasi Halifeliği olmak üzere bütün Yakın Doğu devletlerinin askeri bürokrasileri Türklerin elinde bulunuyordu ve bu durum bin yıllık Türk hakimiyetinin adeta habercisi idi. Bu hakimiyet Büyük Selçuklu İmparatorluğunun, Afrika hariç tutulur ise, bütün İslâm coğrafyasını yeniden bir şemsiye altında tutması ile başlayacaktır. İslâmi dönem Türk tarihinin Selçuklu Çağı olarak tanımlayabileceğimiz bu ilk safhasında en dikkate değer husus, Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nun, bütün İslâm coğrafyası üzerindeki bir hakimiyetin tesiri ile, gerek kendi bünyesi içerisinde çıkmış gerekse daha evvelden var olan veya bu coğrafyada daha sonra ortaya çıkacak olan Türk ve İslâm devletlerini hakimiyet anlayışı, dini politikası, kurumları, sanat ve düşüncesi ile derinden etkilemesidir. Bu genel çerçeve içerisine giren devletlerden biri de Eyyubi Devleti'dir.

A. Zengiler İdaresinde Eyyubiler

Eyyubi Hanedanı (1175-1250), önce Kürtleşmiş daha sonra ise Türkleşmiş bir güney Arap sülalesi olarak[1] tarihteki yerini almıştır. Gerçekten bu ailenin geçmişi bunu doğrulamaktadır. Azerbaycan'ın Duvin bölgesinden Bağdat'a gelen Eyyubilerin kökeni, daha 7. yüzyıldaki Azerbaycan ve Kafkasya'nın fethini müteakip bu bölgelerdeki yoğun Arap iskanına dayanmaktadır. Kafkasya'daki Arap fütuhatını müteakip bu bölgeye pek çok Arap getirilmiştir. Bunlar bilhassa Kufe, Basra ve Şam ahalisinden idi. Daha 649-650'de Kufelilerden 6000, Benu Tağliblerden 2000 aile Azerbaycan'a iskan edilmişlerdi. Bilhassa 2. asırda pek çok Arap gelmiştir. Abbasi halifesi Ebu Cafer, Yezid b. Hatam el-Sülemi'yi Azerbaycan valisi tayin edince, bu zat bazı Yemen aşiretlerini Basra'dan buraya getirdi ve Karacadağ mıntıkasının bütün şehirleri ile Tebriz bunların mülkü haline geldi. Bu yeni gelenlere yerlilerin toprakları verildiğinden

yerliler hizmetli konumuna düştüler. Hüzeyma b. Hazim'in Ermeniye valisi olduğu dönemde de Meraga'ya çok sayıda Arap kabilesi iskan edilerek bu bölgede çoğunluğu oluşturacak konuma getirildiler. Tebriz ve bölgesi ise, Yezid b. Hatam el-Sülemi tarafından getirilen Ezd kabilesinin reisi Ravvad b. Masna'nın ve torunlarının hükmü altına girdi.[2]

Şirvan bölgesi ise Harun Reşid zamanında Ermeniye valisi olan Yezid b. Mayzad el-Şeybani'nin evladının eline geçmiştir. Bütün bu Arap emirleri bu ülkede sülale tesis ederek yaşamışlar ve her yerde yavaş yavaş kendi tebaları olan yerli kavimler ile kaynaşarak onların eşrafı durumuna gelmişlerdir. Bunlar arasında Arap Şeyban kabilesi emirleri (Şirvanşahlar) ile, malikaneleri bilhassa Kürtler arasında bulunduğu cihetle Kürtleşerek Kürt kabilelerinden sayılan Arap Ezd kabilesinden Ravvad emirleri önemli rol oynamışlardır.[3]

Hanedanın isminin Selahaddin Yusuf'un babası Necmeddin Eyyub'a dayandığı Eyyubilerin ataları bu Yemen Araplarından Ravvad b. El-Müsenna el-Ezdi'dir. Böylece 8. asrın ortalarında Basra'dan gelerek Azerbaycan'a yerleşen Ravvadiler 9. asırda Tebriz bölgesine hakim olmuşlar ve 10. asırda da bölgedeki Hezbani aşireti ile ve Azerbaycan'daki Türklerle karışarak bu adla anılmışlardır.[4]

Eyyubiler, ilk zamanlarda Arran bölgesinin önemli bir kısmına hakim olan ve daha sonra Ani şehrine hükmeden Şeddadilerin hizmetinde bulunmuşlardır. Daha sonra Eyyub'un babası Şadi b. Mervan, Bağdat'a gelerek Irak Selçuklu sultanı Gıyaseddin Mesud'un Bağdat şahnesi Bihruz el- Hadim'in hizmetine girdi ve onun tarafından Tekrit kalesinin muhafızlığına tayin edildi.[5] 1132 yılında Musul atabeği İmadeddin Zengi, Irak Selçukluları tarafından yenilgiye uğratılınca Necmeddin Eyyub, Zengi'nin kaçmasına yardım etmiştir. Eyyubiler ile Irak Selçukluları arasındaki ilişkiler bu vesile ile bozulunca Eyyub kardeşi Şirguh ile birlikte İmadeddin Zengi'ye müracaat ederek 1138 yılında ona iltihak etmişler ve bir süre Musul'da kalarak Zengi'nin askeri seferlerine katılmışlardır. Selahaddin Eyyubi, Tekrit'ten bu ayrılmanın hemen öncesinde dünyaya gelmiştir. Bu arada Necmeddin Eyyub, Baalbek'in ele

geçirilmesindeki rolünden dolayı Baalbek'e muhafız olarak atanmıştır (1139). İmadeddin Zengi'nin ölümünden sonra, Börilerin (Şam Atabeyleri) Baalbek'i muhasarası karşısında başarılı olamayacağını anlayan Eyyub onlara katılarak başkumandanlık mevkiine getirildi (1147). Bu arada Şirguh, Zengilerin yeni ve en güçlü hükümdarı Nureddin Mahmud Zengi'nin yanında kalmıştır. Nureddin, Şirguh'u Şam üzerine sefere gönderince iki kardeşin anlaşması sonucu Şam çatışma olmadan Zengilerin eline geçerken, Şam Atabeyliği de Zengilere ilhak edilmiş oluyordu (1154).

B. Eyyubi Devleti'nin Kuruluşu

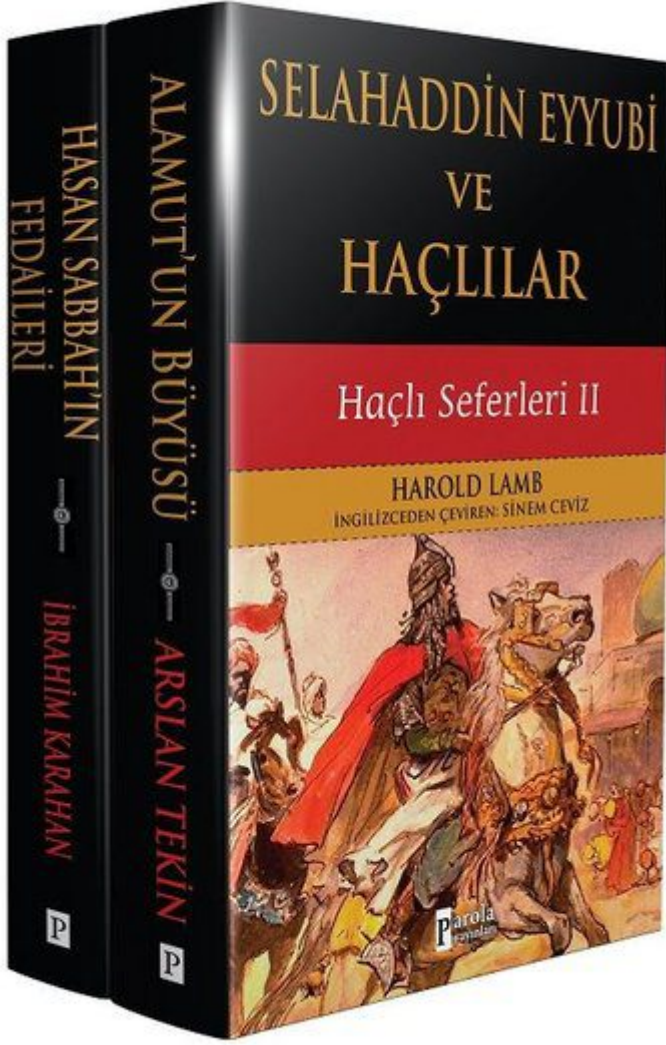
Mısır'da Fatımi hanedanının zayıflaması bu devlet üzerinde Kudüs Latin Krallığı ile Zengilerin rekabetine sebep oldu. 1161'de Kudüs'ün yeni kralı Amelrik'in Mısır'daki karışıklıklar ve zayıflıktan istifade ederek yapılan saldırılarda önemli başarılar elde etmesi üzerine Fatımi halifesi Azid, Nureddin Zengi'den yardım istedi. Bunun üzerine Nureddin, Esudüddin Şirguh ile yeğeni Salahaddin'i Mısır'a göndererek Kudüs kralının Mısır istilasını durdurdu (1168).[6] Burada Mısırlılar ve Kudüs kralı ile birçok askeri ve siyasi mücadelelerden sonra Şirguh 1169 yılında duruma hakim oldu ve bir taraftan Fatımi halifesi Azid tarafından vezir olarak atanırken diğer taraftan da Nureddin Mahmud'un valisi olarak Mısır'ı idare etti. İki ay gibi kısa bir süre içerisinde Şirguh'un ölümü üzerine yerini yeğeni Selahaddin Yusuf aldı. Bu arada Amalrik'nin Bizans İmparatoru Manuel ile birlikte 1169'da Dimyat'ı kuşatma teşebbüsü Mısır'da Esediddin'in 1169'da ölümü ile idareyi ele alan Selahaddin tarafından engellendi ve Kudüs kralının Mısır hülyası böylece sona erdi.[7] Selahaddin, duruma hakim olur olmaz Nureddin'in emri ile bu halifeyi hal ederek hutbeyi Abbasi halifesi adına okutmaya başladı (1171).[8] Ancak Selahaddin Eyyubi, Fatımi halifeliğine son verdikten sonra Mısır'ı bağımsız bir hükümdar gibi idare etmeye başlamıştır. Bunun en açık göstergesi herhangi bir durum karşısında Nubye'de kendisine sığınacak bir

üs olarak İbrim kalesini hazırlamış olması ve yine bu maksatla kardeşi Turan-Şah'ı Yemen'e göndererek orayı işgal ettirmesi idi.[9] Bu durum valisinin niyetini anlayan Nureddin Mahmut ile Selahaddin'in arasının açılmasına sebep oldu. Nureddin, Mısır üzerine sefer yapmak üzere iken 1174 yılında vefat etti. Nureddin'in bu ani ölümü ile Selahaddin sadece onun topraklarını değil aynı zamanda cihat politikasını da devraldı.[10] Böylece Eyyubi devletinin kuruluşu gerçek manada Zengi devleti içindeki bir hanedan değişikliği olarak gerçekleşti.

Selahaddin, Nureddin'in vefatından hemen sonra bir taraftan Filistin'deki bazı şehirleri kuşatırken bir taraftan da kuzey Suriye'de birliği sağlamaya çalışıyordu.[11] Böylece Selahaddin, Nureddin'in ülkesinde oğlunun henüz küçük olmasından dolayı emirler arasındaki çekişmeyi ortadan kaldırarak siyasî birliği kurmaya çalıştı. 1175'te bağımsızlığını ilan eden Selahaddin'i Halife de tanıdı. Zira Nureddin Mahmud'un hanedanı arasında kuvvetli bir şahsiyet olmadığı için Suriye kısa bir süre içerisinde Selahaddin'in eline geçti. Selahaddin'in Şam, Kuzey Irak ve el-Cezire'de birliği sağlaması, Halep ve Musul hakimleri ile Franklar arasındaki iş birliğinden dolayı ancak on yılda tamamlandı.[12] Selahaddin dış politikada bir taraftan İtalyan Cumhuriyetleriyle, diğer taraftan da Bizans ile iyi ilişkiler kurmaya çalışıyordu[13] Bu, Salahaddin'in asıl hedefinin Kudüs krallığı olduğunu gösteriyordu. 1177'de Remle savaşında Kudüs kralına yenilmesi, onun askerî ve siyasî gücü daimi olarak Şam'a nakletmesine sebep olmuştur.[14] Artık Kudüs'ü bir an önce almak niyeti belli olan Selahaddin, bu amaçla içte siyasî birliği sağlamlaştırmaya çabalarını sürdürüyordu.[15] 1182'teki Birinci Şark seferi ile El- Cezire'yi ve ertesi sene Halep'i zapt etti. 1185'te İkinci Şark seferi ile Musul'u hakimiyeti altına alarak Nureddin'in mirasının sahibi olmuştur.[16]

Selahaddin'in Franklarla olan ilişkileri iki bölüme ayrılabilir. Birinci bölümü Kudüs'ün fethine kadarki devreyi içine alır ki, bu devrede İtalyan Cumhuriyetleri ile iyi ilişkiler kurmuş ve Doğu Frankları ile savaş halinde olmuştur.

Kudüs'ün fethinden başlayıp 1192'ye kadar süren ikinci bölümde ise her iki Frank dünyasına karşı savaş halinde olmuştur.[17] Salahaddin'in 1171'den başlamak üzere her yıl Kudüs krallığı üzerine sefer düzenlemesinin asıl amacı Kudüs krallığını tahrip etmek ve hırpalamak olmuştur. O, 1179'da Merc-i Uyun'da Kudüs krallığı ordusunu bozguna uğratarak Beyt Al-Ahzan kalesini aldı.[18] Bu yenilgiler üzerine Franklar barış istemek zorunda kaldı (1179). Ancak barış Frankların Al-Ariş ve Eyle üzerine saldırımları üzerine bozuldu. Selahaddin 1182'de önce Beysan, ve Lacun bölgelerini,[19] arkasından Beyrut seferine çıkarak haçlılara büyük zayıat verdi ve aynı zamanda Frankların Kızıldeniz'e açılma teşebbüsünü engelleyerek Kızıldeniz ticaret yolunun ve Hicaz'ın güvenliğini sağladı.[20] Selahaddin'in 1183'te ikinci kez Beysan üzerine, 1183 ve 1184'te de arka arkaya iki kez Kerek'i kuşattı[21] ise de düşman ordusu bir türlü muharebeye yanaşmadı. Selahaddin üç dört yıl Kudüs Krallığı ordusunu bir meydan muharebesine çekerek kesin bir netice almayı amaçlıyordu. Çünkü Selahaddin'in en büyük askerî hedefi Orta Doğu'da Franklar tarafından işgal edilen Müslüman toprakların ve bilhassa Kudüs'ün kurtarılmasıydı. Onun içteki ve dıştaki askerî bütün faaliyetlerinin tek amacı bu ortamı hazırlamak içindir.

C. Selahaddin Eyyubi'nin Hittin Zaferi ve Kudüs'ü Fethi
Selahaddin'in cihat politikasını doruğuna çıkarması ve sürekli Halife'ye Orta Doğu'daki küçük hükümdarların kendi emrinde toplanmasını istemesi artık nihai sonucu almak istediğini gösteriyordu. Bu ortamda Kudüs hakkında zikredilen hadisler de fethi teşvik ederken, kamuoyunda fethin zamanının geldiğini de gösteriyordu. Böylece Salahaddin bütün bu psikolojik, siyasî ve askerî faaliyetlerini dinî bir amaca yönelik olarak Kudüs etrafında yoğunlaştırıyordu.[22]

Sultan, 1187 yılı başında el-Cezîre, Diyarbakır, Musul ve Şam'daki tabilerinin emrine katılmalarını istedi. Ordugâhını Re'sel-Ma'd'a kurarak kuvvetlerini orada toplayan sultan Mısır'dan gelen kuvvetlerin de katılmasını bekledi. Safuriyye yakınlarında yapılan bir öncü kuvvetlerin çarpışmasında

Haçlılar mağlup oldu.[23] Kerek kuşatmasında bulunan Sultan, Musul, Mardin ve Halep askerlerinin gelmesi ile gönüllüler ve piyadeler hariç 12.000 iktalı ve maaşlı asker toplamıştır. Bu arada Franklar aralarındaki problemleri halletmişler ve 40.000 kişilik ordu ile Safuriyye çayırında ordugâh kurmuşlardır.[24] Nihayet Sultan uzun bir süredir beklediği uygun fırsatı bulmuş[25] ve bundan sonra onları bir meydan muhaberesine zorlamıştır. Sultan Haçlı ordusunu üzerine çekmek için[26] Taberiyye'yi ele geçirdi. Kaledeki Haçlı kuvvetlerinin yardım isteği üzerine Haçlı ordusu Safuriyye'den ayrılınca Salahaddin beklediği anın geldiğini görerek Taberiyye'nin batısındaki Kefer Sebt'teki ordusunun başına döndü. Taberiyye'ye doğru ilerlemek isteyen Haçlı ordusu sarıldı ve çıkan savaşta Haçlı ordusu mağlup oldu. Hittin tepesindeki çetin savaşta kral esir düşerken çok sayıda ölü ve yaralı ele geçirildi (1187). Kerek Prinkepsi Renoud de Chatillon ile Temliar ve Hospitalier şövalyelerinin önemli bir kısmı bu savaşta öldürüldü. Hittin zaferi ile Kudüs krallığının silahlı kuvvetlerinin büyük bir kısmı imha edildi.[27] İslâm ve batı tarihlerinde bir dönüm noktası olan bu zafer Yakın Doğudaki haçlılar için de tam bir çöküştü.[28] Salahaddin, Hittin zaferinden hemen sonra yaklaşık üç ay içerisinde Filistin ve sahillerdeki birçok şehri fethetti.[29]

Asıl hedefine yönelen Salahaddin, 20 Eylül 1187'de Balian b. Barzan d'İbelin tarafından müdafaa edilen Kudüs şehrini kuşattı. Kutsallığından dolayı şehrin teslim olmasını istedi, ancak reddedilince şiddetli bir saldırı ile 2 Ekim 1187'de aman ile teslim aldı.[30] Mirac günü fethedilen[31] Kudüs'ün erkekler için 10, kadınlar için 5 ve çocuklar için 2 dinar verenleri kırk gün içinde şehri terk edebileceklerdi. Başta Balian b. Barzan 30.000 dinar vererek fakirler adına şehirden çıktı.[32]

Salahaddin Kudüs'e girdiğinde on binlerce insan ile karşılaşmıştır ki Isfahani'nin rakamı 100.000'in üzerindedir.[33] Bunların takriben 10.000'ini Nablus, El-Halil ve Gazze'den sığınan Frank ve müdafaa askerleri oluşturuyordu. Kudüs'ün nüfusu tahmini olarak 6 ile 10 kat arasında artmıştı

ve sığınmacılar kiliselere ve yurtlara yerleştirilmişlerdi.[34]

Kudüs'ten toplam 20.000 Latin çıkarken[35] Sultan şehirdeki 1500 Ermeni'yi komutanlarına bağışlamış ve Süryanilerin şehirde kalmalarına izin vermiştir.[36] Kudüs'ten ayrılanların bir kısmı Sur'a, bir kısmı ise Antakya'ya gitmişti. Kudüs'ten ayrılan patrik kiliselerin altın, gümüş gibi götürebildiği her türlü eşyalarını götürdü.[37] Bu fetih Haçlıların Kudüs'ü ele geçirmeleri ile mukayese edildiğinde aradaki korkunç farklılık aynı zamanda iki medeniyetin de farklılığı olarak karşımıza çıkmaktadır. Artık sahilde Sur'dan başka Kudüs Krallığı'na bağlı toprak kalmazken, içeride Safed, Kevkeb, Kerek, Şevbek ve Sakif Arnun kaleleri muhasara altında idi.[38]

Kudüs'e giren sultanın ilk yaptığı şey Harem-i Şerîf'in İslâmi esaslara göre düzenlenmesi ve Abbasi hilafeti adına hutbenin ikâmesi oldu. Harem-i Şerif'teki enkaz ve toprak temizlendi.[39] Temliarlerin meskeni haline getirilmiş olan Mescid-i Aksa ve ruhban kilisesi haline getirilmiş olan Kubbetü's-Sahra ile bunların etrafındaki diğer meskenlerin eski haline iade edilmesini emretti.[40] İsfahanî, "Sultan Kudüs'ü teslim aldığı zaman Mihrabın ortaya çıkarılmasını emretti ve emir mucibince kilise kaldırıldı ve onun üzerindeki örtü ve onun avlusunun etrafında ne varsa temizlendi ve mihrab ortaya çıkarıldı".[41] Ayrıca o, "Sahre'nin üzerinde Franklar tarafından bir kilise ve mazbaha" inşa edildiğini ve "Frankların Sahre'den parçalar keserek İstanbul ve Sicilya'ya taşıyarak orada sattıklarını"[42] söylerken Kubbetü's-Sahra'nın da böylece aslî şekline döndürüldüğünü söylemektedir.

Ekim ayının sonuna kadar Kudüs'te kalan sultan şehrin tamir ve tahkimıyla uğraştıktan sonra Akka üzerine yürüdü.[43] Salahaddin ölümünden hemen önce Musul'dan ustalar getirterek Kudüs'ün hendeklerini kazdırmış, kale ve surlarını tahkim ettirmişti (1192).[44] Böylece Kudüs surları Eyyubîler Devri'nde de önemli bir onarım geçirmiş oluyordu.[45] İsfahani'ye göre Selahaddin, Davud Burcu (Mihrâb-ı Davud) başta olmak üzere Yafa Kapısı'ndan Şam Kapısına kadar olan

surları bir dizi kule ile tahkim etti. Bu tahkimat şehrin güney surlarını da içine aldı.[46] Ayrıca Isfahanî, Mihrab-ı Davud'a giden yolun ve kalenin kapısının da yenilendiğini zikretmektedir.[47] Selahaddin Kudüs'ü fethettikten sonra Kubbetü's-Sahra'nın güney kenarına koyduğu büyük bir kitâbeye, anlaşıldığı kadarı ile, Memlûk ve Osmanlı devirlerindeki restorasyon kitâbeleri karıştırılmıştır.[48]

Salahaddin'den sonra Şam ve Filistin hakimi al-Muazzam Isa, şehrin Haçlıların eline geçeceği korkusuyla Davud Burcu, Merkad-ı Isa Kilisesi ve Harem-i Şerif dışındaki yerleri yıktırdı.[49] Harap hale gelen kale, 1310 yılında Bektemur el-Cevkandar tarafından Memlûk idaresinde yenilendi.[50] Memlûklar Devri'ndeki bu tamiratı, Kanuni'nin geniş kapsamlı tamiratı takip etti ve bu tamirat eski şehrin surlarını bugüne kadar getirdi.

D. III. Haçlı Seferinden Yıkılışına Kadar Eyyubiler

Sur'u muhasara amacıyla Kudüs'ten ayrılan sultan[51] denizden destek alamadığı için başarılı olamamıştı. III. Haçlı Seferi'nin hedefinin Akka olacağını bildiği için kuşatmayı kaldırarak Akka'ya geldi ve şehri tahkim etmeye başladı. Sultan 1188'de Kerek, Şevbek ve arkasından 1189 başlarında Safed ile Kevkeb'i fethederek Sur ve Sakif Arnun dışındaki bütün Kudüs krallığı topraklarını ele geçirdi.[52] Selahaddin'in Hittin zaferinin hemen arkasından Kudüs'ü fethi ve Frankların ellerindeki şehirleri bir bir alması batıda büyük bir yankı uyandırmış[53] ve bunun sonucunda 1189'da başlayan III. Haçlı Seferi, bu seferlerin en büyüğü olmuştur.[54]

Papalığın etkisi ile Avrupa'da birçok kont, baron ve dükün yanında Fransa kralı Philippe Auguste, İngiltere kralı Arslan Yürekli Richard ve Alman İmparatoru Frederich Barbarossa ordularının başında harekete geçmişlerdi. Bu haçlı seferine doğudaki ticari menfaatlerini kaybeden İtalyan Cumhuriyetleri, Sicilya Krallığı ve İskandinav ülkeleri de katılmıştır.[55] Haçlı ordusu çok güçlü bir donanmaya sahip olduğu gibi

100.000'in üzerinde bir kara ordusuna sahipti. Bu büyük Haçlı ordusu karadan ve denizden Akka'yı kuşattı.[56] Selahaddin ise karadan haçlı ordusunu kuşatarak kaleye yardım ediyordu. İki yıllık kuşatma sonunda Akka haçlılara teslim olmak zorunda kaldı ve Kudüs krallığının merkezi de Akka'ya nakledildi. Fransa kralının geri dönerek İngiltere kralını yalnız bırakması üzerine İngiltere kralı Richard, donanmanın desteği ile kıyılarda tutunmuş ancak Kudüs'ü alamayacağını görmüştür. Öyle ki Arsuf'ta ikinci bir Hittin bozgunundan son anda kurtulmuşlardır. Salahaddin, Akka kuşatmasından önce ve bu kuşatma boyunca Kudüs'ü tahkim etmiştir.[57] Başarısızlığa uğrayan Richard'ın barış yapmaktan başka çaresi kalmamış ve 1 Eylül 1192'de yürürlüğe giren bir sulh yapmıştır. Buna göre Sur ile Yafa arasındaki sahil şeridi Franklara, diğer yerler ise Selahaddin'e bırakılıyordu. Selahaddin barıştan sonra Kudüs'e döndü ve burada idareyi tanzim ederek[58] Şam'a gitti ve 22 Şubat 1193'te vefat etti. Öldüğünde ülkesini ailesi ve emirleri arasında taksim etmişti.

Selahaddin'in varisleri arasında taht kavgaları sonucu ülkenin siyasî birliği kısa bir sürede bozuldu. Melik Adil'in oğlu El-Kamil'in amacı, Kudüs'ü Haçlılara vererek onların desteği ile Eyyubi topraklarında siyasî hakimiyetin tek temsilcisi olmak idi.[59] Bu esnada imparator Frederich de Filistin'e gelmiş bir taraftan Yafa'yı tahkim ederken[60] bir taraftan da El-Kamil ile görüşüyordu. Nihayet 18 Şubat 1229'da Sultan ile İmparator arasında kesin bir antlaşma yapıldı.[61]

Antlaşmaya göre imparator, Ludd üzerinden denize ve Yafa'ya kadar uzanan bir koridor ile birlikte hem Kudüs hem de Behtlehem ve Nasıra şehirleri ile bazı küçük kaleleri elde etti. Bununla beraber Kudüs'teki Kubbetü's-Sahra ve el-Aksa camileriyle Harem-i Şerif Müslümanların elinde kalacağı gibi, Müslümanların şehre girip serbestçe ibadet etme hakları da tanınacaktı. Ayrıca Frederich, Kudüs'ün surlarını onarabilecekti fakat bu sadece onun şahsına verilmişti.[62] Kudüs kadısı ise Kudüs'ün dışında Ramallah yakınlarında el-Bira'da yerleşecekti.[63] Ancak bu anlaşmayı hem İslâm âlemi hem de Hristiyan dünyası kendileri açısından yeterli görmemiş

ve tepki göstermişlerdi.

1229'da Kudüs'e giren İmparator[64] umduğunu bulamayınca Akka'ya oradan da İtalya'ya döndü ve geride iç mücadelelere gömülen bir miras bıraktı. Bu arada Müslümanların Kudüs'ün geri alınması için baskınları başlarken,[65] Eyyubi prensleri arasındaki mücadele de kıyasıya devam ediyordu. Kudüs'ün Hristiyanların eline geçmesi el-Kamil'in rakiplerine dinî ve siyasî bir güç vermişti. 1229'da 10 yıllık bir müddet için Kudüs'ü elde etmiş olan Hristiyanlara, Mısır Eyyubileri ile Şam Eyyubileri arasındaki mücadeleler çok şey kazandırdı. Bu arada Hristiyanlar Şam Eyyubi Meliki el-Melik Salih ile ittifak yaparak Mısır Eyyubilerine karşı cephe aldılar.[66] Bu sayede 1244'ün başlarında şehre bir kez daha tam olarak hakim oldular. Mısır'daki Eyyubi meliki es-Salih Necmeddin, Yassıçemen Savaşı'ndan sonra Orta Doğu'ya dağılan Harezmsahlardan yardım istediler.[67] Harezmsahların bu son kalıntıları Suriye'de büyük bir yağma hareketi sonrasında 1244 yılında Kudüs'e girerek burayı Franklardan temizlediler ve Hristiyanlara ve kiliselerine büyük zarar verdiler.[68]

E. Selahaddin Eyyubi ve Devletinin Tarih İçindeki Yeri

Eyyubi Devleti'nin kurucularının tarih sahnesine çıkışı, Kafkasya'nın fethi ile buraya nakledilen ilk Arap kolonilerinin burada yerlileşmesi süreci ile gerçekleştiğini yukarıda zikretmiştik. Buradaki Kürt ve Türk unsurları ile ve bilhassa Kürtlerle kaynaşan ve onlar arasında eriyen Ravvadilerin tarih serüveni 12. yüzyılın ilk yarısında Irak Selçuklularının hizmetine girmeleri ile yeni bir döneme girmiştir. Selçuklu Türklerinden sonra Zengi Türklerinin hizmetine giren ve bilhassa Zengilerin devlet kademelerinde en önemli görevlere getirilecek kadar onlarla bütünleşen Eyyubilerin kurucuları 1175'te Selahaddin Eyyubi ile bağımsız bir devlet yapısına kavuştuktan, 1250 yılında Eyyubilerin yıkılıp yerine Memlûk Türk Devleti'nin kurulmasına kadar aynı çizgide ve giderek artan bir şekilde bir Türkleşme süreci yaşamışlardır ki bu devletin içinden çıkan Memlûkların tamamı

ile Türklere dayanması Eyyubilerin son dönemindeki bu değişim ameliyesinin mahiyetini göstermesi açısından önemlidir.

Eyyubi hükümdarlarının Zengi devleti, Tuğteginliler (Böriler) ve dolayısı ile Selçuklu geleneğini temsil ettiklerini, bu geleneği kendilerinden sonra gelen Mısır Memlûklularına intikal ettirdiklerini sayısız örneklerle göstermek mümkündür. Bunlardan biri Eyyubilerin Selçukluların hizmetine girdikten sonra aldıkları Türkçe isimlerde görmek mümkündür. Öyle ki sadece Türkçe isimleri almamışlar Türklerdeki ad verme geleneğini de yaşatmışlardır.

Hanedana adını veren Necmeddin Eyyub altı erkek evlat bırakmıştır. Bunlar Selahaddin Yusuf, Seyfeddin Muhammed Ebu Bekir, Şemsüdevle Turan-Şah, Seyfulİslâm Tuğtekin, Şahin-Şah ve Tacülmülk Böri (Kurt) idiler[69] ki altı çocuğundan son dört tanesi Türkçe isimler almış olarak karşımıza çıkmaktadırlar. Bu Türkçe isimler sadece Selahaddin'in kardeşlerinden ibaret değildir. Selahaddin'in oğulları ve hanedanın diğer üyeleri arasında da Türkçe isimler yaygındır. Selahaddin'in oğullarından biri İl-Gazi[70] adını taşımakta idi ki, Hama'da melik olarak bulunmuştur. Selahaddin'in kardeşi ünlü diplomat Melik Adil'in oğlu el-Kamil'in oğullarından birine de, Türk geleneğine göre Atsız adı verilmiştir ki halk bunu "Aksız" şeklinde söylemiştir. Bunun sebebi ise Melik Kamil'in oğullarının çok yaşamayarak ölmeleri idi.[71] El-Kamil'in torunu ve Eyyubilerin son temsilcisi de Selahaddin'in kardeşi gibi Turan-Şah ismini taşıyordu. Turan-Şah'ın annesi Şecerddür de Türk olup[72] kısa bir süre hükümdarlık yapmıştı. Selahaddin'in yeğenleri arasında Arslan Şah, Kılıç Arslan, Şahin Şah gibi adları taşıyanlar da bulunuyordu.

Selahaddin'in kendisi de anne tarafından Türk olduğu gibi eşi de Türk idi. Ebu Şame, Selahaddin'in İsmaililer üzerindeki muhasarasını naklederken Hama sahibi ve Selahaddin'in dayısı Şehabeddin Tokuş'un şefaath dilemesine kadar onun muhasarayı sürdürdüğünü naklederken, "Annesi tarafından kardeşinin oğlu olan Rukneddin Tuğrul b. Arslan b. Tuğrul b. Muhammed b. Melikşah'ın elçisi Sultanın katına geldi." Diyerek sultanın

annesinin Selçuklu ailesinden olduğunu anlatmaktadır.[73] Selahaddin'in eşi de Türk idi. Zira Selahaddin, Nureddin Zengi'nin dul karısı ile evlenmiş ve bu kadından 11 erkek bir kız bırakmıştır.[74] Burada asıl dikkate değer olan Selahaddin'in de Türkçe bir isim almış olmasıdır. Selahaddin Eyyubi'nin çağdaşı ve onun danışmanı olan Emir Usame ibn Münkız, Selahaddin'i Selahaddin Muhammed ibn Eyyub Gısyani olarak zikretmektedir.[75] Hitti, Gısyani kelimesini, "Eski Türkçedeki Yağı-Sıyanî'nin (î takısı Arapça) kısaltılmış şekli" olarak açıklamaktadır.[76] Bu da Necmeddin Eyyub'un altı çocuğundan dört değil beşinin Türkçe adlar aldıklarını bize göstermektedir.

Bunların yanında Eyyubi kadınlarının umumiyetle "hatun" olarak adlandırılması da sadece Türklere ait bir isimlendirme olması açısından dikkate şayandır.[77] Necmeddin Eyyub'un kızı Rebia Hatun olarak adlandırıldığı gibi Selahaddin'in bir tane olan kızı da Munise Hatun olarak anılırdı.[78] Torunu en-Nasır Yusuf'un naibesi olarak Halep'in idaresini ele alan Zeyfe Hatun da bu açıdan ismi zikretmeğe değerdir.[79] Yine dönemin ünlü emirleri arasında bulunan Er-Kuş'un oğlu İzzeddin Ak-Böri ve Muzaffereddin Gök-Böri Selahaddin'in enişteleri iken Muhammed b. Laçin de onun yeğeni idi.[80]

Bütün bunların yanında Eyyubilerde sosyal ve askeri hayata ait bazı gelenekler ile teşkilat ve sembollere ait bazı isimler Eyyubi hanedanı ve devletinin niteliğini izah etmek açısından önemlidir. Eskiden Selçuklu sultanlarının oğullarına mahsus olan "Melik" unvanı, Eyyubiler arasında daha da yaygınlaşacaktır.[81] Bir taraftan da Selçuklu feodalitesinin daha ileri bir aşamaya getirildiğini[82] gösteren bu unvan Memlûk merkezi idaresi ile birlikte kaybolacaktır. Selahaddin'in kılıcı ile defnedildiği de zikredilmektedir ki, bu geleneğin Türkler dışında örneklerini göstermek kolay değildir. Buna benzer bir şekilde Selahaddin'in emirlerinden Ayaz et-Tavil 1191 yılında Haçlılar ile yapılan savaşta hayatını kaybedince bir tepeye gömülmüş ve Ayaz'ın bir memluku da mezarı başında öldürülmüştür. Bu ancak İslâmiyet öncesi Türkler ile Moğollar arsında görülebilecek bir gelenektir.[83]

Ünlü bir Türk geleneği olan Tuğra, Türklerdeki ok ve yayın hakimiyetini temsil eden bir töre ile alakalı olup Selçuklulardan sonraki devletlerde ve dolayısı ile Eyyubilerde de devam etmiştir.[84] Selahaddin Eyyubi'nin hanedan armasının "sorguc"unun muhtemelen bir kartaldan ibaret olduğu[85] zikredilmektedir ki bunun kökeni Hitit, Babil ve Sümerler'e kadar dayanan "çift başlı kartal" dır. Anadolu Selçukluları bunu bir sembol olarak benimsemişler ve onlar vasıtası ile de Bizans, Avusturya, Prusya ve Rusya'ya intikal etmiştir. Zengilerin de bastırdığı sikkelerde "çift başlı kartal" sembolünün bulunması[86] Eyyubi armalarındaki bu sembolün kaynağını açıklamaktadır. Bununla beraber Eyyubi bayrağının sarı zemin üzerinde kartal şeklinde olması[87] onların Zengilerin bayraklarını hiç değiştirmeden devam ettirdiklerini gösterdiği gibi Selçuklulardan Memlûklara kadar uzanan bir devamlılığı da ortaya koymaktadır.[88]

Suriyeli ve Mısırlı müelliflerin bayrak, sancak, calış (çalış), buka (bohça), çomak ve daha başkaca bazı Türkçe kelimeleri Eyyubilerin tarihlerini anlatırken kullanmaya başladıkları zikredildiği gibi Türkçenin Mısır'da Eyyubiler Dönemi'nden itibaren ehemmiyet kazandığı ifade edilmektedir.[89] Bu tesirin en önemli dayanaklarından birisi Eyyubilerin ordusunun esasını Türklerin teşkil etmesi idi. Eyyubilerin, çoğunluğu Türk asıllı olan hassa birlikleri ikiye ayrılıyordu. Bunlar Eseddin Şirguh'a nispetle Esediyye ve Selahaddin'e nispetle Salahıyye olarak adlandırılıyorlardı ki bu iki birliğe Etrak (Türkler) da denilmekteydi. Son dönemde bu Türklerin sayısı ve nüfuzu o kadar artmıştı ki Selçuklu idare tarzını benimseyen Eyyubi sultanları onların elinde bir oyuncak durumuna düşmüşlerdi.[90] Bu birliklerin başında Eyyubilerin Türk kökenli en ünlü komutanları bulunuyordu.[91] 1250 yılında Eyyubi devleti içerisinde tamamı ile Türk Memlûklara dayanan bir devletin çıkmış olması onların Eyyubi devleti içerisindeki ehemmiyetini göstermesi açısından önemlidir. Askeri ve sivil bütün kurumlarda Kürtler, Araplar ve diğer unsurlar ancak Türklerden sonra gelmekteydiler.

Eyyubi devletinin tarih içindeki yerini tayin ederken, onların

çağdaşlarının ve günümüze bakışının onları nasıl tanımladıklarını da bilmek durumundayız. Abbu'l-Farac, 1177'de Franklar ile Selahaddin arasındaki savaşları anlatırken Eyyubileri Türk olarak zikreder.[92] Süryani Mihael de, 1179'da Selahaddin ile II. Kılıç Arslan arasındaki savaşı naklederken, "iki taraf Türk ise de Selçuklu kuvveti Selahaddin'e mağlup oldu".[93] diyerek o çağın genel bakışını yansıtmıştır. İslâm dünyasında da Eyyubiler Türk olarak kabul edilmekteydi. Şirguh ve Selahaddin 1169'da Mısır'a girdiklerinde Mısırlılar bu orduya toptan el-Guzz (Oğuz) adını vermişler ve Şirguh'u, Selahaddin'i ve ondan sonra gelen Eyyubi hanedanı mensuplarını Oğuz Melikleri (Melikü'l-Oğuz) olarak vasıflandırmışlardır. Daha sonraları Melik Kamil devrinde Hicaz'a gönderilen askerlere de el-Guzz denilirken,[94] Selahaddin'in Kudüs'ü fethi dolayısı ile yazılan manzumelerde Türklerin övülmesi de aynı manaya gelmektedir.[95]

Şirguh'un birinci Mısır seferinin başarıya ulaşmaması üzerine şair Arkale siyasi gelişmelerin gireceği mecrayı, "Türkler Mısır üzerine yürüyerek Araplarla savaşmaya kesin olarak karar vermişlerdir" sözleri ile işaret ederken, Eyyubileri de Türkler olarak vasıflandırmıştır.[96] Şair Saadet de Selahaddin'in Gazze üzerine yaptığı başarılı seferi için ona şu kasideyi yazmıştır.

Selahaddin öyle bir yiğit ki, süvariler ve yayalar ile Gazze'nin üzerine yürüdüğünden beri Gazze'nin etrafından rıza ve memnuluk uzaklaştı, dargınlık oraya yaklaştı.

O, Gazze'nin etrafında Türkmenlerden ibaret olan asker bölükleri ile yağma ve tahriplerde bulundu. Bu Türkler ahmak ve dun derecede olan Nubeliler olmadıkları gibi, kıpti de değillerdi."[97]

O bu sözleri ile Selahaddin ve ordusunu övmektedir. Aynı mahiyette Yusuf b. Hasan b. Mucevir'in Selahaddin için yazdığı kasidede onun Türklerle birlikte övülmesi[98] bu tür örnekler içinde gösterilebilir. Dolayısıyla bütün Mısır kaynakları Eyyubilerin Mısır hakimiyet devrini Türk hakimiyet devri olarak tanımışlardır.[99] Çağdaş kaynaklar da Eyyubi

devletinin bir Türk devleti karakteri taşıdığını belirtmektedirler. Hodgson, Hicaz ve Yemen'in Eyyubi idaresine geçişini naklederken, atabeg sisteminden gelen kurumları barındıran Suriye'den gelen Türkler tanımlamasını yapmaktadır.[100] Eyyubilerin Selçuklu devlet geleneğini ve kurumlarını, askeri sistemlerini bütünü ile benimsedikleri,[101] askeri ve sivil bürokrasinin de temelde Türk unsuruna dayandığı görülmektedir.

Sonuç olarak Eyyubi devleti, çağdaşı diğer Türk-İslâm devletlerinde olduğu gibi, hemen bütün özellikleri ile "Selçuklu Çağı"nın damgasını üzerinde taşımaktadır. 1175'te bağımsızlığı halife tarafından kabul edildiğinde Zengi devleti içerisinde sadece bir hanedan değişikliği yaşanmıştır. Zengi devletinin toprakları, hakimiyet anlayışı, dini politikası, dış politikası, bayrağı, arması ve kurumlarında hiçbir değişiklik meydana gelmedi. Aynı durum Eyyubi devleti içerisinden çıkan Memlûklar için de geçerli olmuştur. Memlûk idaresinin kurulması ile değişen sadece hanedan mantığının kabul görmemesi ve merkeziyetçi bir idare mekanizmasının kurulması olmuştur. Dolayısıyla Zengiler- Eyyubiler ve Memlûkları tek bir devlet olarak görmek de mümkündür. Zira Bizans ve batı geleneğinde hanedan değişimi devletin tekliği anlayışına hâlel getirmiyordu. Bütün bunlara bakarak Eyyubi devletini Türk-İslâm tarihinin ancak bir halkası olarak tarihteki yerine oturtabiliriz.

Yrd. Doç. Dr. Muammer GÜL,

Harran Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi / Türkiye.

Alıntı Kaynağı: Türkler, Cilt: 5 Sayfa: 77-85

■ Kaynaklar:

- ◆ Ahmet Cevdet, Kısas-ı Enbiya, (Haz. Mahir İz), KTBY, 1985.
- ◆ Ashtor-Straus, E., "Saladin and The Jews", Hebrew Union Collage Annaua, Volume XXVII, Cıncınati 1956.
- ◆ Becker, C. H., "Eyyubiler", İA, C. IV, MEB, İstanbul 1988.
- ◆ Buhl, F., "Kudüs", İA, C. VI, MEB, İstanbul 1986.
- ◆ Buhl, F., "Kerek", İA, C. VI, MEB, İstanbul 1989.

- ♦ Cahen, C., "Crusades", El, C. III, E. J. Brill 1987.
- ♦ Cahen, C, Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler, (Çev. Yıldız Moran), E Yayınları, İstanbul 1979.
- ♦ Demirkent, Işın, "Hıttın Zaferi ve Kudüs'ün Müslümanlarca Fethinin Batıdaki Akisleri", Belleten, C. LII, S. 204, Kasım 1988.
- ♦ Demirkent, Işın, "Haçlılar", C. VI, TDVİA, İstanbul 1996.
- ♦ el-Makrizi, (Ahmed b. Ali,) Kitabu's-Suluk li Marifet-i Düvelü'l Müluk, C. I, (Tashih: M. Mustafa Ziyadet), Kahire, 1934.
- ♦ el-Umari, (Şehabeddin Ebu'l Abbas b. Yahya), Mesalik el-Ebsar fi Memalik el-Emsar, (Tahkik: Doratya Kedakolski), Beyrut 1403/1968.
- ♦ Gregory Abu'l Farac, Abu'l Farac Tarihi, C. II, (Türkçeye çev. Ö. Rıza Doğrul), TTK, Ankara, 1978.
- ♦ Gül, Muammer, "XI. -XIII. Yüzyıllarda Kudüs", (Basılmamış Doktora Tezi), Fırat Üniv. Sosyal Bil. Enstitüsü, Elazığ 1997.
- ♦ Goitein, Shelomo Dov, "Al-Kuds", EI, C. V, E. J. Brill 1987.
- ♦ Hamidullah, Muhammed, İslâm'da Devlet İdaresi, Hıttı, Philip K., İslâm Tarihi, C. II, (Çev. Salih Tuğ), Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1980.
- ♦ Hamidullah, Muhammed, Arap Tarihinin Mimarları, (Tercüme: Ali Zengin), Risale Yayınları, İstanbul 1995.
- ♦ Hıyari, Mustafa A., Salah al-Din, Dar el Garb el-İslâmi, Beyrut 1994.
- ♦ Hodgson, M. G. S., İslâm'ın Serüveni, (Çev. Heyet), C. II, İz Yayıncılık, İstanbul 1993.
- ♦ Holt, P. M., Haçlılar Çağı, (Çev. Ö. Arıkan), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1999.
- ♦ Honigmann, E., "Şevbek", İA C. XI, MEB, İstanbul 1989.
- ♦ İbn Cübeyr, er-Rihle, Dar-ı Sadr-ı Beyrut, 1980.
- ♦ İbnü'l Esir, el-Kamil fi't-Tarih, C. XI, (Çev Heyet), Bahar Yayınları, İstanbul 1985.
- ♦ İbnu'l Esir, el-Tarih el-Bahir fi Devlet-i Atabekiyye, (Tahkik: A. Ahmet Talimat), Kahire 1963.
- ♦ İbn Furat, Tarih al-Duval ve'l-Müluk, (Haz: M. C. Lyons), Vol. 1; The Text.

- ◆ İbn Haldun, Mukaddime, (Çev. Z. K. Ugan), C. II, MEB, İstanbul 1986.
- ◆ İbn Şeddad, (Kadı Bahaeddin), Kitab-ı Siret-i Salahaddin el-Eyyubi, (Telif: T. Şehinşah), Kahire 1346.
- ◆ İmadeddin el-İsfahani, el-Fethü'l Kussî fi Fethü'l Kudsî, Leyden, E. J. Brill, 1888.
- ◆ İmadeddin el-İsfahani, el-Bark el-Şami, (Haz.: R. Şeşen), C. V, İÜEF Yayınları, İstanbul 1979.
- ◆ Kalkaşandı, (Ahmet Ali b.), Subhu'l A'sa fi San'atu'l İnşa, C. X, Beyrut 1987.
- ◆ Khoniates, Niketos, Historia, (Çev. Fikret Işıltan), TTK, Ankara 1985.
- ◆ Köprülü, M. Fuat, "Harzemşahlar", İA, C. V/I, İstanbul 1988.
- ◆ Lewis, Bernard, Tarihte Araplar, (Çev. Hakkı D. Yıldız), Anka Yayınları, İstanbul 2000.
- ◆ Lewis, Bernard, Ortadoğu'nun Çoklu Kimliği, (Çev. Mehmet Harmancı), Sabah Y., İstanbul 2000.
- ◆ Margoliouth, D. S, Caira Jerusalem Damascus, London, 1969.
- ◆ Nomiku, H. A., Haçlı Seferleri, (Çev. Kriton Dinçmen), İletişim Yayınları, İstanbul 1997. Runciman, Steven, Haçlı Seferleri Tarihi, (Çev. Fikret Işıltan), C. II, TTK, Ankara 1987. Sobarnheim, "Salahaddin Eyyubî", İA, C. X, MEB, İstanbul 1988.
- ◆ Sumer, Faruk, Oğuzlar, Anda Yayınları, İstanbul 1980.
- ◆ Şeşen, Ramazan, Salahaddin Eyyubi ve Devlet, Çağ Yayınları, İstanbul 1987.
- ◆ Şeşen, Ramazan, Salahaddin Devrinde Eyyubiler Devleti, İÜEF, İstanbul 1983.
- ◆ Şeşen, Ramazan, "el-Berk el-Şamiye göre 578-579 (1182-1183) Yıllarında Salah el-Din'in Bazı Tayinleri ve Eyyubiler ile Franklar arasında cereyan eden Bazı Harplar" İslâm Tekkeleri Enstitüsü Dergisi, C. VI, Cüz. 3-4, İstanbul 1976.
- ◆ Şeref Han, Şerefname, (Çev. M. Emin Bozarslan), Hasat Yayınları, 4. Baskı İstanbul 1990.
- ◆ Tekindağ, M. Ş., "Memluk Sultanlığı Tarihine Toplu Bir Bakış", İÜEFTD, S. 25, Mart 1971.
- ◆ Togan, Zeki V., Umumi Türk Tarihine Giriş, Enderun Kitapevi,

İstanbul 1981.

- ♦ Togan, Zeki V, "Azerbaycan", İA, C. II, MEB, İstanbul 1979.
- ♦ Turan, Osman, Selçuklular Zamanında Türkiye Tarihi, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1998.
- ♦ Ulvan, Abdullah N., Kudüs Fatihi Selahaddin Eyyubî, Seçkin Yayıncılık, İstanbul 1992.
- ♦ Usame ibn Münkız, İbretler Kitabı (Kitab el-İtibar), Ses Yayınları, İstanbul 1992.

■ Dipnotlar:

- [1] Zeki V. Togan, Umumi Türk Tarihine Giriş, Enderun Kitabevi, İstanbul 1981, s. 179.
- [2] Zeki V. Togan, "Azerbaycan", İA, C. II, MEB, İstanbul 1979, s. 95-6.
- [3] Togan, a.g.m., s. 94-96-97.
- [4] Ramazan Şeşen, Selahaddin Eyyubi ve Devlet, Çağ Yayınları, İstanbul 1987, s. 36.
- [5] C. H. Becker, "Eyyubiler", İA, C. IV, MEB, İstanbul 1988, s. 424; Şeşen, a.g.e., s. 36.
- [6] İbnü'l Esir, el-Kamil fi't-Tarih, C. XI, (Çev Heyet), Bahar Yayınları, İstanbul 1985, s. 272-273 vd.; Gregory Abu'l Farac, Abu'l Farac Tarihi, C. II, TTK, Ankara 1987, s. 398-9, Philip K. Hitti, İslam Tarihi, C. II, (Çev. Salih Tuğ), Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1980, s. 2000; Ramazan Şeşen, Salahaddin Devrinde Eyyubiler Devleti, İÜEF, İstanbul 1983, s. 35-36; İbnu'l Esir, el-Tarih el-Bahir fi Devlet-i Atabekiyye, (Tahkik: A. Ahmet Talimat), Kahire 1963, s. 330; Işın Demirkent, "Haçlılar", TDVİA, s. 534-535.
- [7] Şeşen, Salahaddin Devrinde, s. 39; İbnü'l-Esir, el-Kamil, C. XI, s. 284-285; İbnü'l-Esir, el-Tarih el-Bahir, s. 121, 143, Ahmet Ali b. El-Kalkaşandî, Subhu'l A'sa fi San'atu'l-İnşa, C. X, Beyrut 1407/1987, s. 91 vd.; Niketos Khoniates, Historia, (Çev. Fikret Işıltan), TTK, Ankara 1985, s. 111-7.
- [8] İbnü'l Esir, el-Kamil, C. XI, s. 196-197; Kalkaşandi, C. X, s. 91 vd.; İbnü'l-Esir, el-Tarih el-Bahir, s. 121, 143; Niketos, s. 111-117; Şeşen, Salahaddin Devrinde, s. 39.

- [9] Kalkaşandi, C. V, s. 28-30.
- [10] İbnü'l-Esir, el-Kamil, C. XI, s. 196-197, 332 vd.
- [11] Mustafa A. Hıyari, Salah al-Din, Dar el Garb el-İslami, Beyrut 1994, s. 205.
- [12] Hıyarî, Salah al-Din, s. 235-6.
- [13] Şeşen, Salahaddin Devrinde, s. 39-40.
- [14] Hıyarî, s. 20İ, 212-3.
- [15] İmadeddin el-İsfahani, el-Fethü'l Kussî fi Fethü'l Kudsi, Leyden, E. J. Brill, 1888, s. 211-212, 397-8.
- [16] İmadeddin el-İsfahani, el-Bark el-Şami, (Haz.: R. Şeşen), C. V, 96-106, 736-156; Şeşen, Salahaddin Devrinde, s. 48-50; İsfahani, el-Feth, s. 554.
- [17] Şeşen, Salahaddin Devrinde, s. 62; İbnü'l-Esir, el-Kamil, C. XI, s. 498.
- [18] Ebu'l Farac, C II, s. 424; İbnu'l-Esir, el-Kamil, C. XI, s. 344-345.
- [19] Şeşen, Salahaddin Devrinde, s. 19.
- [20] Şeşen, Salahaddin Devrinde, s. 10-11, İsfahani, al-Bark, C. V, s. 38 b-42a, İbn Cübeyr, er- Rıhle, Dar-ı Sadr-ı Beyrut, 1980, s. 58-60; İbnü'l-Esir, el-Kamil, C. XI, s. 389-390; Ahmed b. Ali el- Makrizi, Kitabu's-Suluk li Marifet-i Düvelü'l Müluk, C. I, (Tashih: M. Mustafa Ziyadet), Kahire, 1934, s. 18; Ebu'l-Farac, C. II, s. 428; Ramazan Şeşen, "el-Berk el-Şamiye göre 1182-1183 Yıllarında Salah el-Din'in Bazı Tayinleri ve Eyyubiler ile Franklar Arasında Cereyan Eden Bazı Harplar," İslam Tekkeleri Enstitüsü Dergisi, C. VI, Cüz. 3-4, İstanbul, 1976, s. 7-10; Hıyarî, s. 253-255.
- [21] İsfahani, el-Bark, C. V, s. 104-A, 108-b, 122-a; Hıyarî, s. 260; İbnü'l-Esir, el-Kamil, C. XI, s. 397-398.
- [22] Hıyarî, s. 113, 126, 146.
- [23] Kadı Bahaeddin Maaruf İbn Şeddad, Kitab-ı Siret-i Salahaddin el-Eyyubi, (Telif: Tacettin Şehinşah), Kahire, 1346, s. 60; İsfahani, El-Feth, s. 57-58; Şeşen, Salahaddin Devrinde, s. 13.
- [24] Steven Runciman, Haçlı Seferleri Tarihi, (Çev. Fikret Işıltan), C. II, TTK, Ankara 1987, s. 412-3.
- [25] İbn Şeddad, s. 60-62; Hıyarî, s. 268.

[26] İbnü'l-Esir, el-Kamil, C. XI, s. 421.

[27] İsfahanî, el-feth, s. 47-48; İbnü'l-Esir, el-Kamil, C. XI, s. 422-3-4; Ebu'l-Farac, C. II, s. 440-443; Hıyarî, s. 281-296; Shelomo Dov Goitein "Al-Kuds", EI, C. V, E. J. Brill 1981, s. 330; Abdullah N. Ulvan, Kudüs Fatihi Selahaddin Eyyubî, Seçkin Yayıncılık, İstanbul 1992, s. 66-7.

[28] Fransa ve İngiltere Orta Çağ'ında şövalyeler ve onların aileleri kışın uzun gecelerinde bir baron malikanesinin soğuk odasında kasvetli bir ocakbaşının etrafında toplandıkları zaman, ortaya çıkan bir Orta Çağ halk şairi onlara büyük kahraman "putperest" Selahaddin'in heyecan verici bir hikayesini anlatacaktır. Hristiyanların dehşetli düşmanı bir baştan öbür başa kadar hasımları üzerinde derin bir tesir bırakacaktır. Çünkü o şefkat ve nezaket, iman ve merhametin sahibi idi. O gerçek bir şövalye örneği idi. E. Ashtor-Straus, "Saladin and The Jews", Hebrew Union Collage Annaua, Volume XXVII, Cıncınati 1956, s. 305.

[29] İsfahanî, el-Feth, s. 79; İbn Şeddad, s. 67-68, 78; İbnü'l-Esir, el-Kamil, CXI, s. 424-431; Hıyarî, s. 297-309.

[30] İsfahanî, el-Feth, s. 47-48, 54-55; İbn Şeddad, s. 66; Makrizî, Suluk, C. I, Cüz, 1, s. 96; İbnü'l-Esir, el-Kamil, C. XI, s. 432-433; Hıyarî, s. 300; Sobarnheim, "Salahaddin Eyyubî", İA, C. X, MEB, İstanbul 1988, s. 107; Ebu'l-Farac, C. II, s. 444-5; Demirkent, "Haçlılar", s. 537.

[31] İsfahanî, el-Feth, s. 56; İbn Şeddad, s. 66.

[32] İbnü'l-Esir, el-Kamil, C. XI, s. 431-2-3; Hıyarî, s. 326-7.

[33] İsfahani, el-Feth, s. 55; Makrizî; Suluk, C. I, Cüz, 1, s. 96.

[34] Hıyarî, s. 326-7; Ebu'l-Farac, C. II, s. 445-446.

[35] Hıyarî, s. 332; Ebu'l-Farac, C. II, s. 445-446.

[36] Hıyarî, s. 334; İbnü'l-Esir, el-Kamil, C. II, s. 434; F. Buhl, "Kudüs", İA, C. VI, MEB, İstanbul 1986, s. 960.

[37] Makrizî, Sûluk, C. I, Cüz I, s. 97; Ebu'l-Farac, C. II, s. 456; İbnü'l-Esir, el-Kamil, C. II, s. 433-4; İsfahani, El-Feth, s. 60.

[38] İbnü'l-Esir, el-Kamil, C. XI, s. 440; Şeşen, Salahaddin

Devrinde, s. 77.

[39] Makrizi, Süluk, C. I, Cüz. 1, s. 97; Hıyarî, s. 335-6.

[40] İsfahanî, el-Feth, s. 61-2, 140-4; İbnü'l-Esir, el-Kamil, C. XI, s. 435; Hıyarî, s. 335; Makrizî, Süluk, Cüz. 1, Cüz. 1, s. 97.

[41] İsfahanî, el-Feth, s. 61.

[42] İsfahanî, el-Feth, s. 65-66.

[43] Makrizî, Süluk, C. I, K. 1, s. 97.

[44] İsfahanî, el-Feth, s. 400-401, 549-550; L. Sobernheim, "Selahaddin. Eyyubî", İA, C. X, s. 109; Şeşen, Salahaddin Devrinde, s. 90; Hıyarî, s. 424; Makrizî, Süluk, C. I, Cüz. 1, s. 101.

[45] Kudüs kalesinin geçirdiği tamirat için bkz. Muammer Gül, "XI. -XIII. Yüzyıllarda Kudüs", (Basılmamış Doktora Tezi), Fırat Üniv. Sosyal Bil. Enstitüsü, Elazığ 1991.

[46] İsfahanî, el-Feth, s. 400-1: "Salahaddin 50 kişi olan bir taifeyi Musul sahibinden Kudüs'e hendek ve kuyu kazmak için ve kale onar mak için getirtti ve onlar sahradan kayaları kestiler ve yarım sene kaldılar ve surun inşası çok sağlam yapıldı. 2000'e yakın Frank askerî kullanıldı ve Amud kapısından Mihrab kapısına kadar savaş burcu yenilendi. Maldan ne çıktı ise ona harcandı. O, güzel ve sağlam taşlarla bina edildi. Buna Sultan, ailesi, devlet adamları, ulema, sofiye ve halk taş taşıyarak yardım etti".

[47] İsfahanî, el-Feth, s. 68; Hıyarî, s. 339; Sobernheim, "Salahaddin Eyyubî", s. 109.

[48] Hamidullah'ın 1932'de Kudüs'teki seyahatinde bu kitabeyi gördüğünü söylemektedir. Muhammed Hamidullah, İslam'da Devlet İdaresi, s. 190.

[49] D. S. Margoliouth, Caira Jerusalem Damascus, London, 1969, s. 206; Goitein, "Al-Kuds", s. 331; Buhl, "Kudüs", s. 961.

[50] Şehabeddin Ebu'l Abbas b. Yahya el-Umari, Mesalik el-Ebsar fi Memalik el-Emsar, (Tahkik: Doratya Kedakolski), Beyrut 1968, s. 209.

[51] İsfahanî, el-Feth s. 73-4; Makrizî, Süluk, C. I, Cüz. 1, s. 91; İbn Şeddat, s. 61.

- [52] Makrizî, Süluk, C. I, Cüz. 1, s. 98-99-100 vd; İbnü'l-Esir, el-Kamil, C. XI, s. 240; Ebu'l- Farac, C. II, s. 449; E. Honigmann, "Şevbek", İA C. XI, s. 448; İsfahani, el-Feth, s. 73-4; Hıyarî, s. 346-7-8; F. Buhl, "Kerek", İA, C. VI, s. 583-4.
- [53] Makrizi, Suluk, C. I, Cüz 1, s. 111 vd; Işın Demirkent, "Hıttın Zaferi ve Kudüs'ün Müslümanlarca Fethinin Batıdaki Akisleri", Belleten, C. LII, S. 204, Kasım 1988, s. 1541-1555.
- [54] C. Cahen, "Crusades", El, C. III, E. J. Brill 1981, s. 63.
- [55] Şeşen, Salahaddin Devrinde, s. 79.
- [56] İbn Şedded, s. 80-1; Makrizî, Süluk, C. I, Cüz 1, s. 186-7-8; Demirkent, "Haçlılar", s. 531.; H. A. Nomiku, Haçlı Seferleri, (Çev. Kriton Dinçmen), İletişim Yayınları, İstanbul 1997, s. 51.
- [57] İsfahani, el-Feth, s. 549-50; Ebu'l Farac, C. II, s. 462; İbn Şeddad, s. 81.
- [58] Makrizi, Süluk, C. I, K. 1, s. 101.
- [59] İbn Furat, Tarih al-Duvel ve'l-Muluk, (Haz: M. C. Lyons), Vol. 1; The Text, s. 1/34a; Ebu'l Farac, C. II, s. 509.
- [60] Cahen, "Crusades", s. 63.
- [61] Becker, "Eyyubiler", s. 425; Cahen, "Crusades", s. 65; Demirkent, "Haçlılar", s. 541; Hitti, İslam Tarihi, C. II, s. 1052.
- [62] Buhl, "Kudüs", s. 961; Runcıman, C. II, s. 163-164; Hitti, İslam Tarihi, C. II, s. 1052; Demirkent, "Haçlılar", s. 441.
- [63] Goitein, AL-Kuds, s. 331.
- [64] Makrizî, Süluk, C. I, K. 1, s. 231-232.
- [65] Runcınem, s. 169.
- [66] İbn Furat, s. 1/34b; Makrizi, Süluk, C. I, Cüz, II, s. 291-293.
- [67] İbn Furat, s. 3-4/38b; M. Ş. Tekindağ, "Memluk Sultanlığı Tarihine Toplu Bir Bakış", İÜFTD, S. 25, Mart 1971, s. 5.
- [68] İbn Furat, s. 3-4/39a; M. Fuat Köprülü, "Harezmsahlar", İA, C. V/I, İstanbul 1988, s. 291-2; Goitein, "Al-Kuds", s. 331; Buhl, "Kudüs", s. 961.

- [69] Şeref Han, Şerefname, (Çev. M. Emin Bozarslan), Hasat Yayınları, 4. Baskı İstanbul 1990, s. 76; Gregory Abu'l Farac, Abu'l Farac Tarihi, C. II, (Türkçeye çev. Ö. Rıza Doğrul), TTK, Ankara, 1978, s. 408-9.
- [70] Faruk Sumer, Oğuzlar, Anda Yayınları, İstanbul 1980, s. 593.
- [71] Sümer, s. 593.
- [72] Becker, "Eyyubiler", s. 426-428; P. M. Holt, Haçlılar Çağı, (Çev. Ö. Arıkan), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1999, s. 84-85.
- [73] İbn Haldun, Mukaddime, (Çev. Z. K. Ugan), C. II, MEB, İstanbul 1986, s. 627; Şeşen, Selahaddin Eyyubi ve Devlet, s. 72-73; Sümer, s. 594.
- [74] Hitti, Arap Tarihinin Mimarları, (Tercüme: Ali Zengin), Risale Yayınları, İstanbul 1995, s. 170.
- [75] Usame ibn Münkız, İbretler Kitabı (Kitab el-İtibar), Ses Yayınları, İstanbul 1992, s. 81, 138, 208 vd. Bu arada Usame'nin Selahaddin'in kişiliği hakkında verdiği övücü ve yerici bilgiler dönemin siyasi atmosferi ile alakalı olmakla birlikte oldukça dikkat çekicidir. Selahaddin'i "Şimdi bırak zulm ile öldürülenlerden bahsetmeyi, zira onların hikâyeleri yeni doğmuş bebeğin saçlarını ağartır. " Olaylara uygun düşen bu mısralarla sayfalarca yererken daha sonra ondan aldığı ihsanlarla övgüler yağdırmıştır. Bkz. a.g.e., 208-212, 218-220.
- [76] Üsame İbn Münkız, s. 81'de 15 nolu dipnot.
- [77] Ahmet Cevdet, Kısas-ı Enbiya, (Haz. Mahir İz), KTBY, 1985, C. VI, s. 52-3, 64-5.
- [78] İbn Haldun, s. 628.
- [79] Holt, s. 86.
- [80] Sümer, s. 593.
- [81] Holt, s. 74.
- [82] Becker, s. 428.
- [83] Sümer, s. 593.
- [84] C. Cahen, Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler, (Çev. Yıldız Moran), E Yayınları, İstanbul 1979, s. 53.
- [85] Hitti, İslam Tarihi, C. II, s. 1070.

- [86] Hitti, İslam Tarihi, C. II, s. 755, 1070. 151 nd.
- [87] Şeşen, Selahaddin Eyyubi ve Devlet, s. 204; Holt, s. 150.
- [88] Becker, s. 428.
- [89] Sümer, s. 594.
- [90] Bernard Lewis, Tarihte Araplar, (Çev. Hakkı D. Yıldız), Anka Yayınları, İstanbul 2000, s. 209; M. G. S. Hodgson, İslam'ın Serüveni, (Çev. Heyet), C. II, İz Yayıncılık, İstanbul 1993, s. 285, 291; Holt, s. 275; Becker, s. 428; Togan, age, s. 179; Bernard Lewis, Ortadoğu'nun Çoklu Kimliği, (Çev. Mehmet Harmancı), Sabah Yayınları, İstanbul 2000, s. 19.
- [91] Sümer, s. 595.
- [92] Abu'l-Farac, C. II, s. 423.
- [93] Süryani Mihael, s. 382. Osman Turan, Selçuklular Zamanında Türkiye Tarihi, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1998, s. 212'den naklen.
- [94] İbn Vasıl, III, s. 244. F. Sümer, Oğuzlar, s. 596'den naklen.
- [95] Sümer, s. 136.
- [96] İbn Haldun, s. 625.
- [97] İbn Haldun, s. 626-627.
- [98] İbn Haldun, s. 629-630.
- [99] Togan, a.g.e., s. 179. İranlı Kasravi Tebrizi de Eyyubi hanedanını Şehriyaran-ı Gumnam adlı eserinde s. 22, 110'da yarı Türkleşmiş olarak tanımlamaktadır. Mısır kaynaklarının bu konudaki genel kanaatı için ise Murat Remzi, Telfik al-Ahbar, C. I, s. 252-3 ve Rıza Nur, Türk Tarihi, C. IX, 178- 182'ye bakınız.
- [100] Hodgson, C. II, s. 285.
- [101] Lewis, Tarihte Araplar, s. 208; Lewis, Orta Doğunun Çoklu Kimliği, s. 19; Holt, s. 7. Taryhy makalalar